

**ŽMOGAUS TEISIŲ KATALOGAS:
LIETUVOS RESPUBLIKOS IR EUROPOS SĄJUNGOS TEISINĖS AKTUALIJOS****Dr. Saulė Vidrinskaitė**

*Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Konstitucinės teisės katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas 271 4546
Elektroninis paštas savidr@mruni.lt*

Pateikta 2006 m. vasario 28 d., parengta spausdinti 2006 m. kovo 21 d.

Santrauka. Straipsnis skirtas žmogaus teisių ir laisvių sampratai, kuri analizuojama remiantis Lietuvos Respublikos teisės aktais, tarptautiniais įsipareigojimais ir Europos Sąjungos konstitucinės sutarties nuostatomis. Straipsnyje taikomi analitinio tyrimo, normatyvinis ir deskriptyvinis metodai. Teigiama, kad egzistuojanti žmogaus teisių ir laisvių įvairovė sudaro pagrindus teisės ir laisvės klasifikuoti ir sujungti į žmogaus teisių katalogą. Žmogaus teisės ir laisvės yra visuotinai pripažintos vertybės, užtikrinamos pirmiausia fundamentaliais principais. Šie principai užtikrina žmogaus teisių ir laisvių gynimo stabilumą ir kartu raišos dinamiškumą. Valstybė ir žmogus, kaip du subjektai, veikia savarankiškai savo teisinio statuso pagrindu. Individas turi vadovautis ne tik įstatymais ir teisės normomis, jis gali reikalauti, kad valstybė užtikrintų atitinkamą pilietinių, politinių, ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių lygmenį. Žmogaus teisėms reikalingas tam tikras užtikrinimas: teisinė sistema, plačiai paplitusi nuomonė ir palaikymas, tarptautinė tvarka.

Pagrindinės sąvokos: žmogaus teisės ir laisvės, žmogaus teisių standartai, žmogaus teisių katalogas, nacionalinė žmogaus teisių sistema, žmogaus teisių gynimo lygmenys.

IŽANGA

Žmogaus teisių apsauga peržengia nacionalinės valstybės ribas, tai tampa tarptautinės bendrijos reikalu. Žmogaus teisės ir laisvės – tai matas, kuris pripažįsta skirtynes ir kartu suteikia individams universalumo. Žmogaus teisės gali būti apibrėžtos kaip individų, vienas kito atžvilgiu turinčių pareigą veikti (arba susilaikyti nuo veikimo), santykių ir kiekvieno individo santykiu su tam tikromis vertybėmis, užtikrinančiomis jo gerovę, visuma [14, p. 10]. Teisinėje literatūroje rasime nemažai žmogaus teisių apibrėžimų, sampratų analizių, atspindinčių rūšių įvairovę ir klasifikacijų gausą.

Jungtinėms Tautoms priėmus pagrindinius žmogaus teisių gynimo dokumentus, buvo sukurti tarptautiniai teisiniai žmogaus teisių apsaugos pagrindai ir gynimo mechanizmas. Jungtinių Tautų Organizacijoje 1948 m. gruodžio 10 d. paskelbta Visuotinė Žmogaus Teisių Deklaracija, vėliau, 1966 m., priimti Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas, Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas bei Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 1966 m. ir 1989 m.

fakultatyviniai protokolai sudaro Tarptautinę žmogaus teisių chartiją. Remiantis Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 28 straipsniu, įkurtas Žmogaus teisių komitetas nagrinėja valstybių – minėto pakto dalyvių – pranešimus apie priemones, kurių jos ėmėsi pripažinti pakte teisėms įgyvendinti, ir apie pažangą, pasiektą naudojantis šiomis teisėmis. Lietuva taip pat yra pripažinusi minėto komiteto kompetenciją priimti ir nagrinėti individualius pranešimus remiantis Pakto fakultatyviniu protokolu.

Lietuvai tapus visateise Europos Sąjungos nare, šios valstybių sąjungos teisės aktai turi būti taikomi ir Lietuvoje. Šiuo laikotarpiu Europos Sąjungoje vyksta konstitucinės reformos, kurios daro įtaką ne tik institucinei sistemai, bet ir asmens teisiniam statusui.

Remiantis Tarptautinės žmogaus teisių chartijos nuostatomis, sukurta šiuolaikinė žmogaus teisių samprata ir universali sistema. Tautų lygą pakeitusi pasaulinė valstybių organizacija žmogaus teisių užtikrinimą laikė vienu iš pagrindinių savo veiklos tikslų. Jungtinių Tautų Organizacijos įstatuose skelbiamas vienas iš organizacijos tikslų – tarptautinis bendradarbiavimas žmogaus tei-

sių ir pagrindinių laisvių plėtros ir pagarbos skatinimo srityje be rasės, lyties, kalbos arba religijos skirtumų. Europos Tarybos veikla paremta veiksmingu žmogaus teisių gynimo mechanizmu – nuo 1999 m. lapkričio 1 d. nuolat veikiančio Žmogaus Teisių Teismo Strasbūre veikla. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (priimta Europos Taryboje 1950 m. lapkričio 4 d.) reglamentuoja ne tik pagrindines žmogaus teises ir laisves. Ji sukūrė instituciją, garantuojančią žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugą Europos keturiasdešimt trijose valstybėse [15, p. 6].

Straipsnyje gilinamasi į žmogaus teisių ir laisvių raidą, tarptautinius jų įtvirtinimo mechanizmus, nagrinėjamas sukurtos sąlygos naudotis žmogaus teisių standartais. Analizuojami įvairūs žmogaus teisių ir laisvių grupavimo pagrindai ir galimybė sujungti jas į tam tikrą kategoriją.

NACIONALINIS KONTEKSTAS

Kiekvienoje teisinėje valstybėje daugiausia dėmesio kreipiama žmogaus teisių garantavimui. Vienas pagrindinių pilietinės visuomenės tikslų yra apsaugoti ir garantuoti žmogaus teises [16, p. 34]. Neretai visuomenės nariai siekia kolektyvinių tikslų – realaus nacionalinio saugumo, tautos gerovės, bendrojo nacionalinio produkto augimo. Tam tikrais atvejais pirmenybė turi būti teikiama ne kolektyviniams, o būtent asmeniniams interesams – individo teisei. Neatsižvelgiant į kolektyvinę visų žmogaus teisių dimensiją ir į faktą, kad individai yra tam tikros grupės dalis, žmogaus teisės turi būti suprantamos kaip atsvara valstybei ir grupei. Socialinis aspektas visada pažymi žmogaus teises. Žmogaus teisėms reikalingas tam tikras pagrindas – teisinė sistema. Žmogaus teisės – tai plačiai paplitusios nuomonės, veikiančios normos ir tarptautinė tvarka. Visos teisės atsiranda tam tikromis istorinėmis aplinkybėmis. Teisės – tai žmonių reikalavimai, turintys istorinės ir socialinių formacijos bruožų. Jie asmeniškai patvirtinti žmonių valia arba priimti ir pripažįstami tam tikrų tradicijų, institucijų ir priemonių arba istoriškai nulemtų žmogaus poreikių ir žmogaus siekių teorijų, arba žmogiškos koncepcijos apie dievišką planą ir tikslus. Žmogaus teisės apibūdinamos ir kaip vertikaliųjų bei horizontaliųjų dimensijų [17, p. 49]. Objektiviaja prasme jos, kitaip nei subjektyvūs jausmai, nėra amžinos, neatsiejamos nuo visuomenės, nuo jos priklausomos. Kai kurios teisės gali būti išskirtos kaip socialiniai idealai, siektini tikslai. Šių teisių negalima atskirti nuo socialinio konteksto ir turinio. Žmogaus teisės apibūdinamos ir kaip normatyvus standartas, ir kaip teisinis santykis [18, p. 27].

1991 m. kovo 12 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba – Atkuriamasis Seimas išsipareigojo laikytis 1948 m. Visuotinės Žmogaus Teisių Deklaracijos principų bei tą pačią dieną priėmė nutarimą dėl prisijungimo prie 1966 m. Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto, 1966 m. Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto bei 1966 m. Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto fakultatyvinio protokolo.

Visos pagrindinės žmogaus teisės Lietuvos Respublikoje įtvirtintos Konstitucijoje: preambulėje, II, III, IV bei XIII skirsniuose. Konstitucijos 6 straipsnis skelbia, kad Konstitucija yra vientisas ir tiesiogiai taikomas aktas. Kiekvienas asmuo savo teises gali ginti remdamasis Konstitucija.

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija Lietuvos Respublikos Seimo ratifikuota 1995 m. balandžio 27 d., todėl taikoma žmogaus teisių ir laisvių pažeidimams, padarytiems po 1995 m. gegužės 5 d. Konvencija numato, kad naudojimasis šioje Konvencijoje pripažintomis teisėmis ir laisvėmis yra užtikrinamas, ir jeigu kuri nors Konvencijoje numatyta teisė arba laisvė buvo pažeista, asmuo, išnaudojęs visas teises gynbos priemones valstybėje, gali kreiptis į Europos Žmogaus Teisių Teismą per 6 mėnesius nuo paskutinio sprendimo priėmimo dienos (Konvencijos 35 straipsnis).

Prisijungdama prie tarptautinių konvencijų, Lietuvos Respublika stengėsi nacionalinę teisę taip reformuoti, kad vidaus įstatymai atitiktų konvencijas. Pavyzdžiui, 1994 m. vasario 11 d. Respublikos Prezidento dekretu Nr. 233 buvo sudaryta darbo grupė pasirengti ratifikuoti Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją. Ši grupė savo veikloje analizavo nemažai galiojančių įstatymų ir parengtų įstatymų projektų [12, p. 10–14].

Priimant kiekvieną naują įstatymą arba keičiant jo galiojimą, tikrinamas to įstatymo santykis su žmogaus teisėmis garantuojančiomis tarptautinėmis konvencijomis. Dažnai ratifikavus atitinkamą konvenciją priimami įstatymų pakeitimai, kuriais nacionalinės teisės normos suderinamos su tarptautiniais žmogaus teisių reikalavimais. Pavyzdžiui, Seimui 2000 m. vasario 17 d. ratifikavus Europos tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvenciją, Vyriausybei buvo pavesta sudaryti nuolatinę komisiją, kuri, vadovaudamasi Europos Tarybos tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 25 straipsniu, rengs Europos Tarybos Sekretoriatui informaciją apie teises ir kitas priemones, kurių imamasi šios konvencijos principams įgyvendinti.

Pagal Konstitucijos 138 straipsnį Seimo ratifikuotos tarptautinės sutartys yra sudedamoji Lietuvos teisinės sistemos dalis. Tarptautinių sutarčių įstatymo 11 straipsnyje sakoma, kad jeigu įsigaliojusi ratifikuota Lietuvos Respublikos tarptautinė sutartis nustato kitokias normas negu Lietuvos Respublikos įstatymai, kuriems teisės aktams, galiojantiems po šios sutarties įsigaliojimo, taikomos Lietuvos Respublikos tarptautinės sutarties nuostatos. Šio įstatymo nuostatas kai kurie autoriai laiko diskutuotinomis [11, p. 68]. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 1995 m. sausio 24 d., sprenddamas Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos suderinamumo su Lietuvos Respublikos Konstitucija klausimą, pateikė kitokią šios problemos interpretaciją ir pabrėžė, kad ratifikuota ir įsigaliojusi Konvencija taps sudedamąja Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalimi ir turės būti taikoma kaip ir Lietuvos Respublikos įstatymai. Po šio Konstitucinio Teismo nutarimo visos svarbiausios tarptautinės

sutartys buvo ratifikuotos. Vis dėlto kai kurios sutartys, prie kurių Lietuva buvo prisijungusi iki šio Konstitucinio Teismo nutarimo paskelbimo, taip ir liko neratifikuotos. Jos turi žemesnį teisės aktų statusą nei ratifikuotos sutartys, t. y. jos yra žemesnio rango nei įstatymai, todėl ir tokioje sutartyje garantuojamų teisių teisinė gynība gali būti mažiau veiksminga. Ši problema yra grynai teorinio pobūdžio, nes gana išsamus žmogaus teisių katalogas yra įtvirtintas Konstitucijoje [13, p. 8].

ŽMOGAUS TEISIŲ IR LAISVIŲ RŪŠYS

Žmogaus teisės ir laisvės galioja įvairiose gyvenimo srityse. Žmogaus teisių sampratų ir rūšių įvairovė leidžia į jas gilintis ir jas klasifikuoti. Klasikinis žmogaus teisių skirstymas susiformavo pagal tarptautinių žmogaus teisių dokumentų nuostatas:

- pilietinės ir politinės teisės,
- ekonominės, socialinės ir kultūrinės teisės.

Vakarų teisės tradicija specialiai išskiria pilietines (vadinamąsias *droits subjectifs* arba *special rights*) teises. Pripažįstant tam tikras teises, individams arba visuomenės grupėms suteikiama galia veikti visuomenėje [19, p. 49].

Pripažįstama, kad pilietinių teisių sistema turi dvejopą galia:

- a) tai apriboja vyriausybės veiksmus ir asmeninius sprendimus siekiant apsaugoti individą ir atitinkamas grupes;
- b) tai suteikia individams ir atitinkamoms grupėms teisę ieškoti atlygio ir tam suteikia laisvės maržą toms riboms nustatyti.

Pirmoji pilietinių teisių galia apibūdinama kiekvieno pagrindinio įstatymo, įtraukiant iki šiuolaikinę natūralią teisę, sistemoje. Antroji charakteristika yra specifinė.

Pilietinių teisių sistema įgyvendinama pagal valstybių politines tradicijas ir šiuolaikinę mąstyseną. Ji paremta individo statuso patvirtinimu, jo laisve ir pripažinimu visuomenėje.

Pagrindinis klausimas – ar pilietinių teisių sistema yra vienoda politinėse kultūrose, kurios nevienodai pagrindžia individo arba atitinkamos grupės asmeninę laisvę [19, p. 174]. Šis klausimas nagrinėjamas koncepcijoje apie asmens, kaip visuomenės nario, gerovę. Gilinamasi, ar ta gerovė suteikia galias, nagrinėjami individo santykiai su visuomene ir jos formomis bei funkcijomis.

Analizavome individualių teisių ir laisvių terminus. Kai kurios teisės gali priklausyti ir bendruomenėms. Prigimtinės teisės doktrina, atsiradusi XVII amžiuje, suformavo griežtą požiūrį į visuomenės susiskirstymą ir suformavo teisių sampratas. Tai atsitiko dviem pagrindiniais būdais. Pirmiausia romantizmas patraukė dėmesį į žmogaus nacionalinį matą. Tai leido pamatyti žmogų, kaip kultūrinį būvį, kuris ugdo savo žmogiškumą per kalbą ir žinių kūną, kuris jau buvo išreikštas kultūroje meno, muzikos literatūros, šeimos ir politinių tradicijų ir kitomis formomis. Kalbos spragų ir trūkumų arba kultūrinės išraiškos nepasiekiamumas įvairiomis aplinkybė-

mis tampa asmenybės raidos trukdžių rezultatu. Kalba ir kultūra – tai tam tikros bendruomenės vertybė. Izoliuoti individai negali jų sukurti ir išlaikyti, tai gali tik visuomenė. Teisė reikalauja išsaugoti kalbą ir kultūrą priklausomai bendruomenei.

Jeigu pripažįstama ši kultūrinė teisė, tai kartu su asmens laisve pripažįstamas ir tautų apsisprendimas. Jeigu asmuo yra kultūrinė būtybė ir jeigu kultūros atspindi tam tikras politines tradicijas, visi žmonės turi gebėti savarankiškai nuspręsti asmeninį politinį likimą [20, p. 49].

Kitas svarbus laimėjimas yra tas, kad atsisakyta suskaidyto požiūrio. Individą nagrinėjame atskirai, tad teisė į gyvybę reiškia, kad kiti turi susilaikyti nuo kėsینimo į jį. Nagrinėdami šią teisę sąlygų visuomenėje aspektu, asmeninę laisvę turime suprasti ne tik kaip kitų pasikėsینimo uždraudimą, bet ir kaip aktyvią pagalbą.

Šiuo metu skelbiamos tam tikros teisės, pavyzdžiui, teisė į mokslą, kuri gali būti pasiekta tik kolektyvine veikla. Teisė į mokslą puoselėjama tik tada, kai visuomenė turi tikslą ją plėtoti. Šiuolaikinė teisių samprata apima veiksmus. Pasikeitimai, susiję su kolektyvinėmis teisėmis ir pozityviomis prievolėmis, iš esmės pakeitė teisių teoriją ir padarė ją kompleksiškesnę ir sunkiau pasiekiamą. Reikalavimai, kylantys iš teisių rūšių, individualių ir kolektyvinių, teigiamų ir neigiamų prievolių, konfliktuoja/konkuruoja tarpusavyje. Dabar sunkiau tiksliai sudaryti aiškų ir išsamų sąrašą teisių, kurios be konflikto gali būti įgyvendinamos praktiškai. Įvairių rūšių teisių konfliktas dažnai turi įtakos gresiančiam socialiniam konfliktui. Teisių kalba lengvai tampa neįprasta ir negailestinga.

Yra ir kitas skeptiškas požiūris į teisių tradicijos efektyvumą ir apribojimą. Jis atsiranda dėl socialinės formacijos pasikeitimo. Skeptikai atkreipia dėmesį į asmeniškumą ir visuomeniškumą. Tai susiję su individo bei valstybės santykiais. Tradiciniu požiūriu žmogaus teisių užduotis – nustatyti barjerus tarp asmens ir valstybės, kad būtų apginta individo autonomija ir saviraiška nuo įsikišimo arba sunaikintos valdymo valdžios institucijų galios.

ŽMOGAUS TEISIŲ IR LAISVIŲ SISTEMA

Žmogaus teisių sistema lengviau atsiskleidžia analizuojant žmogaus teisių rūšis. Pilietinės ir politinės teisės suprantamos kaip viešojo politika, įgyvendinama kaip kiekvieno ir visų interesas. Viešojo politika sukuria ir plėtoja visiems asmenims veikimo arba vertinimo būdus, prisidedančius prie visų gerovės arba siekiančius jos. Viešosios institucijos derina pilietines teises ir suteikia joms aiškumo (loginę seką). Taip jos sudaro individualizuotų poreikių sistemą. Šioms teisėms pirmenybė buvo teikiama gana ilgą laiką. Pastaruoju metu reiškiasi nauja vystymosi tendencija. Ekonominės, socialinės ir kultūrinės teisės įgyja svarią poziciją. Ekonominės, socialinės ir kultūrinės teisės – dar viena žmogaus teisių sistemos dalis. Šių teisių įgyvendinimas yra svarbus ir apibūdinamas kaip gana brangus [21, p. 36]. Kai kurios ekonominės, socialinės ir kultūrinės teisės buvo pasiek-

tos anksčiau negu pilietinės ir politinės teisės. Tai priklauso nuo daugelio veiksnių valstybės viduje ir tarptautinės teisės veikimo srityje.

Žmogaus teisės gali būti nagrinėjamos ir pagal savo raidą, apibrėžiant jas kaip kartas [16, 10]. Žmogaus teisių kartų koncepciją plėtoti pradėjo Karelas Vasakas 1979 metais. Taip klasifikuoti žmogaus teises irgi gana sudėtinga, nes kai kurių teisių negalima priskirti nė vienai rūšiai, pavyzdžiui, nuosavybės teisės ir profsajungų veiklos.

Žmogaus teisės gali būti klasifikuojamos ir pagal veikimo sritis: I) fizinis integralumas (teisė į gyvybę, laisvės neliečiamumas, judėjimo laisvė ir kt.); II) gyvenimo lygio teisės (socialinė apsauga, sveikatos priežiūra ir kt.); III) sveikata (epideminių ligų, profesinių ligų prevencija ir kt.); IV) šeimos gerovė (šeimos apsauga, santuokos sudarymo laisvė ir kt.); V) darbas (teisė į darbą, užmokestis už darbą ir kt.); VI) socialinė sauga, parama ir gerovė; VII) mokslas (teisė į mokslą, į profesinį rengimą ir kt.); VIII) nuosavybė (nuosavybės neliečiamumas ir kt.); IX) teisinė apsauga (pilietybė, lygiateisiškumas); X) asmens fizinis ir moralinis integralumas (orumas, privataus gyvenimo neliečiamumas ir kt.); XI) bendra veikla (susirinkimų laisvė, teisė sudaryti kolektyvines sutartis ir kt.); XII) politika ir demokratija (rinkimų teisė, peticijų teisė ir kt.); XIII) kolektyvinės teisės (tautų apsisprendimo teisė, teisė į vystymąsi ir kt.) [22, p. 140].

Žmogaus teisių koncepcija nuolat plėtojasi, įgauna naujas formas [23, p. 52]. Visa tai reikalauja tam tikro žmogaus teisių patvirtinimo – indosamento, kuris bendrąją normą, specifinę instituciją ir tradicijas, teisinės sistemas, vyriausybes ar nacionalines ir netgi regionines bendruomenes išaukština arba bando tai daryti. Ieškoma atsakymo į tai, ką reiškia būti žmogumi, kokie jo poreikiai, arba to, ką reiškia moraliai elgtis. Po Antrojo pasaulinio karo žmogaus teisių teisė susiformavo kaip savarankiška tarptautinės teisės sritis.

Neabejotinai visuomenei reikalinga žmogaus teisių apsauga, nes žmogaus teisės ir laisvės gali būti pažeistos ir vadinamojoje privačioje srityje. Asmens orumas pažeminamas *de jure* – rasinė segregacija, bet taip gali atsitikti ir darbo srityje diskriminuojant dėl lyties arba kitais pagrindais. Šie apribojimai gali būti uždrausti ir kaip piktnaudžiavimas valdžia. Ilgą laiką žmogaus teisių dokumentai daugiausia dėmesio sutelkė į valstybės valdžios apribojimus, nepaliesdami įvairių privataus vyravimo formų, įskaitant klasių skirtumus, rasę, lytį ir seksualinę orientaciją.

Atsižvelgiant į totalitarizmo padarinius akivaizdu, kad reikia sukurti tokį socialinį kontekstą, kuris bus skirtas žmogaus orumui, savirealizacijai ir lygybei užtikrinti, kad vyriausybės ir nevyriausybinių institucijų veiklos metodai užtikrintų žmogaus teisių doktrinos įgyvendinimą. Žmogaus teisės turi prisidėti prie politinių institucijų ir metodų vertinimo kriterijų ir socialinių konfliktų sprendimo. Didžiausia teisių galia yra ta, kad jos paremtos universalumo prasme, aukštesne negu atitinkamos socialinės organizacijos sampratos. Skepticizmas buvo išreikštas per santykį **individas – valstybė**.

Žmogaus teisių tradicijoje intelektualiniai ir politiniai ištekčiai atmetami nuo kitų požiūrių į socialinį teisingumą [19, p. 177]. Žmogaus teisių koncepcija yra lanksti ir atvira, todėl ji suteikė platų diapazoną reikšmėms, jungiančioms prieštaraujančias reikšmes, pavyzdžiui, žodžio laisvė. Viena reikšmė – turėti skirtingą nuomonę ir kritikuoti valdžią. Kartu žodžio laisvei galima suteikti kitą prasmę. Pavyzdžiui, JAV jau seniai vyksta debatai dėl rinkimų rezultatų skaičiavimo pakeitimo, bet iki šiol tai nėra padaryta. Pirmiausia žodžio laisvė leidžia individui išjudinti hierarchiją ir pradėti politinius debatus atkreipiant dėmesį į tai, kad teisė į žodžio laisvę gali būti mobilizuota ir turimai valdžiai sustiprinti. Yra ir teisių fiksavimo tam tikroje politinėje teisinėje kultūroje aspektas, todėl tos pačios teisės skirtingose valstybėse įgyvendinamos nevienodai.

Gilindamiesi į žmogaus teisių gynimo pagrindus, turime nepamiršti laiko, kai buvo paminta bet kokia pagarba žmogaus teisėms ir laisvėms. Dabar mus domina šiuolaikinė demokratinė valstybė. Suprantama, žmogaus teisių sistema, susiklosčiusi demokratinėje visuomenėje, labai skiriasi nuo tos, kuri susiklosto autoritarinėje valstybėje. [...] Autoritarinės politinės sistemos suformuota individo poreikių sistema iš esmės skiriasi nuo tos, kurią nulemia demokratinės politinės sistemos, todėl iš esmės skiriasi ir individo pagrindinių teisių turinys autoritarinėje ir demokratinėje valstybėse. Pasirinkta politinė sistema lemia visuomenės ideologinę raidą [25, p. 64].

ŠIUOLAIKINĖ ŽMOGAUS TEISIŲ IR LAISVIŲ KONCEPCIJA IR ŽMOGAUS TEISIŲ KATALOGAS

Šiuolaikinėje žmogaus teisių koncepcijoje jau atsiakoma ir atskirų žmogaus teisių rūšių nagrinėjimo izoliuotai vienu nuo kitų, pirmenybę teikiant kuriai nors iš kategorijų. Paskelbus Vienos deklaraciją ir veiksmų programą, priimtas 1993 metais Pasaulinėje konferencijoje Žmogaus teisių klausimais, žmogaus teisės analizuojamos kaip bendra individo poreikių ir galimybių realizavimo sistema.

Valstybės ir žmogaus tarpusavio ryšiams palaikyti reikalingos iniciatyvos, nustatomos įvairios sąlygos ir kuriami įvairūs apsaugos mechanizmai. Ir individas, ir valstybė turėtų bendradarbiauti, jie negali gyvuoti izoliuotai. Individai susiduria su daugybe grėsmių, kurios tiesiogiai arba netiesiogiai kyla iš valstybės. Jos gali užimti reikšmingą vietą žmogaus gyvenime. Pasak B. Buzan [26, p. 79–80], tokios grėsmės gali būti sugrupuotos į keturias pagrindines kategorijas:

- kylančias iš įstatymų priėmimo ir taikymo;
- kylančias iš tiesioginio valstybinio administravimo arba politinio veiksmo prieš individą arba jų grupę;
- išplaukiančios iš kovos dėl valstybės mechanizmo kontrolės ir tos, kurios
- kyla dėl valstybės išorinės saugumo politikos.

Tiesioginė politinė grėsmė dažniau gali kilti individams, kuriais specialiai domisi valstybės institucijos. Vėlyvas naktinis beldimas į duris policinėje valstybėje

vis dar yra labiausia sukrečiantis tokios grėsmės pavyzdys, nors ji gali įgauti ir švelnesnes formas. Šiuolaikinė biurokratinė administracija turi daug įvairių galių, kurias ji gali naudoti prieš eilinius piliečius bendros gėrovės labui. Turto savininkai gali būti priversti tiesti automobilių kelius, nestabilių šeimų vaikai gali būti atimami globai, ekonominės manipuliacijos milijonus žmonių gali paversti bedarbiais. Visa tai turi būti suderinta su valstybės teikiamomis paslaugomis ir saugumu, tačiau aišku, kad valstybės galios ir veiksmai sukelia nemažai pavojų individui. Dalį jų J. Galtungas apibūdina kaip „struktūrinę prievartą“, kai nuostolius individui sukelia ne kitų individų, bet tam tikrų struktūrinių jėgų veikla [27, p. 191]. J. Migdal teigia, kad valstybė trečiojo pasaulio šalyse dažnai yra didesnės savo visuomenės dalies opozicija [28, p. 80]. Kita valstybės grėsmės monetos pusė yra politinės netvarkos – kovos dėl valstybinių institucijų kontrolės – keliama grėsmė. Nedaugelis valstybių išplėtojo stabilų politinės valdžios perdavimo mechanizmą [29, p. 81].

Valstybė ir žmogus, kaip du subjektai, veikia savarankiškai savo teisinio statuso pagrindu. Individas turi paisyti ne tik įstatymų ir kitų teisės normų, – jo galioje reikalauti, kad valstybė užtikrintų atitinkamą pilietinių, politinių, ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių lygmenį. Žmogaus teisėms reikalingas tam tikras užtikrinimas: teisinė sistema, plačiai paplitusi nuomonė ir palaikymas, tarptautinė tvarka. Visos teisės atsiranda tam tikromis istorinėmis aplinkybėmis, todėl jas turime analizuoti neatitoldami nuo laikmečio realijų. Pavyzdžiui, Prancūzijos žmogaus ir piliečio teisių deklaracija 1789 m. rugpjūčio 26 d. skelbė, kad valstybės tikslas yra užtikrinti prigimtines ir neatimamas žmogaus teises. Tai yra laisvė, nuosavybė, saugumas ir priešinimasis engimui. Teisės subjektyviąja prasme – tai išreikšti žmonių poreikiai arba reikalavimai, kurie patys turi istorinės formacijos socialinių bruožų. Jie asmeniškai patvirtinti žmonių valia arba priimti ir pripažįstami tam tikrų istorinių tradicijų, institucijų ir priemonių arba istoriškai nulemtų žmogaus poreikių ir žmogaus siekių teorijų. Kai kurios teisės gali būti išskirtos, dažnai jos ir išskiriamos kaip socialiniai idealai, kaip siektini tikslai. Tokių teisių negalima atskirti nuo socialinio konteksto ir turinio. Žmogaus teisės objektyviai gali būti suprantamos kaip asmeninių, socialinių, ekonominių ir panašių poreikių skirtymas.

Šiuolaikinės pagrindinės charakteristikos, kuriomis apibūdinamos žmogaus teisės, yra:

- universalumas,
- nedalomumas,
- tarpusavio sąsaja,
- tarpusavio priklausomumas.

Tarptautinių žmogaus teisių standartų įgyvendinimo stadijos yra prisijungimas prie tarptautinių dokumentų ir jų nuostatų institucionalizavimas. Visos žmonių visuomenės turi pripažinti Visuotinėje Žmogaus Teisių Deklaracijoje numatytas teises kaip siektiną idealą, įgyvendinimą nacionaliniuose įstatymuose ir valdymo srityje per reikalingas politines ir socialines reformas. Globalinis institucionalizavimas reiškia keitimąsi

tarptautinių mechanizmų, galinčių prižiūrėti žmogaus teisių įgyvendinimą pasaulyje ir generuoti reikalingą tarptautinį bendradarbiavimą, kad pasaulyje būtų sukurtos sąlygos naudotis žmogaus teisių standartais. Pripažinimas suprantamas ne tik kaip po 1966 m. numatytas žmogaus teisių reglamentavimas valstybių konstitucijose. Teisėms įgyvendinti reikia išsamių administracinių priemonių ir socialinių veiksmų. Transformacijos sėkmė priklauso nuo žmogaus teisių evoliucijos kultūros, kurioje individai pripažįsta teises ir pareigas bendruomenei, kuri leidžia įgyvendinti žmogaus teises.

Remiantis dabartinės lietuvių kalbos žodynu, katalogas suprantamas kaip informacinis vienerūšių daiktų (knygų, eksponatų, prekių, paveikslų ir kt.) sąrašas arba kartoteka [30, p. 290]. Žmogaus teisės ir laisvės numato įvairias asmenų galias ir galioja skirtingose srityse. Dėl šių priešasčių teisės gali būti grupuojamos įvairiais aspektais. Taip atsiranda galimybė sudaryti išsamų žmogaus teisių katalogą. Žmogaus teisių ir laisvių rūšių analizė padeda geriau įsisąmoninti šių vertybių įvairovę.

Tradicinis žmogaus teisių ir skirstymas į pilietines ir politines, ekonomines, socialines ir kultūrines, šiuo laikotarpiu galiojant universalumo principui, tampa jau nebeišsamus.

EUROPOS SĄJUNGOS DEMENCIJA

2004 m. spalio 29 d. dvidešimt penkių valstybių narių ir trijų šalių kandidačių valstybių ir vyriausybių vadovai pasirašė Sutartį dėl Konstitucijos Europai, kuriai buvo vienbalsiai pritarta tų pačių metų birželio 18 dieną. Sutartis dėl Konstitucijos Europai dar vadinama Konstitucija, Konstitucijos projektu ir Konstitucine sutartimi. Ji parengta Konvento dėl ES ateities metu nuo 2002 m. vasario 28 d. iki 2003 m. liepos 10 d. Ši sutartis įsigalios tik tada, kai visos ją pasirašiusios valstybės ją patvirtins laikydamosi savo konstitucinės tvarkos. Tai vadinama sutarties ratifikavimo procedūra.

Analizuojant Konstitucijos teksto rengimo procesą, dėmesys atkreiptinas į tai, kad preambulėje rastas kompromisas, neatsižvelgiant į sudėtingas derybas dėl šios dalies. Konstitucijos tekste vardijant Sąjungos vertybes, pripažintas mažumų teises, įtvirtinta moterų ir vyrų lygybė, o tai ankstesniuose tekstuose nebuvo laikoma vienu iš tikslų. Valiutos stabilumas taip pat yra vienas iš ES tikslų atsižvelgiant į „socialinę rinkos ekonomiką, aukštą kompetenciją, siekiančią visiško įdarbinimo ir socialinio progreso“. Konstitucija taip pat įtvirtina ES sąsajas su Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Tai turės būti įtvirtinta Europos Tarybos kvalifikuota balsų dauguma priimtu ir Europos Parlamento patvirtinimu susitarimu.

Žmogaus teisių chartija garantuoja pagarbą žmogaus orumui, teisę į gyvybę, kankinimo ir nežmoniško arba orumą žeminančio elgesio draudimą, teisę į laisvę ir saugumą, pagarbą privačiam ir šeimos gyvenimui, minties, sąžinės ir tikėjimo laisvę, žodžio ir informacijos laisvę, teisę į mokslą, laisvę užsiimti verslu, teisę į nuosavybę, lygybę įstatymui, pagarbą kultūrų, religijų ir kalbų įvairovei, vyrų ir moterų lygybę, neįgalių asmenų

integravimą, teisę į teisminę pagalbą ir nešališką bylos nagrinėjimą, nekaltumo prezumpciją, teisę į gynybą ir kt.

Žmogaus teisių chartija yra sudėtinė Europos Konstitucijos dalis. Ji turės būti taikoma ES institucijoms ir valstybėms narėms, įgyvendinančioms ES teisę. Joje yra ne tik įtvirtintos Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos numatytos pilietinės ir politinės teisės, bet ir papildomos teisės: socialinės ir darbuotojų teisės, aplinkos apsauga, teisė į gerą administravimą ir kt.

IŠVADOS

- Žmogaus teisių ir laisvių samprata gali būti atskleista ir jos gali būti apibrėžtos kaip individų, vienas kito atžvilgiu turinčių pareigą veikti (arba susilaikyti nuo veikimo), santykių ir kiekvieno individo santykių su tam tikromis vertybėmis, užtikrinančiomis jo gerovę, visuma.

- Žmogaus teisės ir laisvės numato įvairias asmenų galias ir galioja skirtingose srityse. Dėl šių priešasčių teisės gali būti grupuojamos įvairiais aspektais. Taip atsiranda galimybė sudaryti išsamų žmogaus teisių katalogą.

- Gilindamiesi į žmogaus teisių gynimo pagrindus, turime nepamiršti to meto, kai buvo paminta bet kokia pagarba žmogaus teisėms ir laisvėms. Dabar mus domina šiuolaikinė demokratinė valstybė. Suprantama, žmogaus teisių sistema, susiklostanti demokratinėje visuomenėje, labai skiriasi nuo tos, kuri susiklosto autoritarinėje valstybėje.

LITERATŪRA

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės žinios, 1992. Nr.33–1014.
2. 2004 m. lapkričio 11d. įstatymas Nr. IX-2562 ratifikavo Sutartį dėl Konstitucijos Europai, pasirašytą 2004 m. spalio 29 d. Romoje. Valstybės žinios, 2004. Nr.170–6239.
3. Sutartis dėl Konstitucijos Europai. Europos Sąjungos oficialus leidinys (C serija, Nr. 310), 2004 m. gruodžio 16 d.
4. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo 1991 m. kovo 12 d. Nutarimas Nr. I-1136. Valstybės žinios, 1991. Nr. 9–244.
5. Įstatymas. Nr. I-865. Valstybės žinios, 1995. Nr. 37–913.
6. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolu Nr. 11, su papildomais protokolais Nr. 1, 4, 6, ir 7. 2000 m. lapkričio 10 d. Valstybės žinios. 2000. Nr. 96–3016.
7. Lietuvos Respublikos Seimo įstatymas VIII-1548. Valstybės žinios, 2000. Nr. 20–491.
8. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. rugpjūčio 7 d. Nutarimas Nr. 1069. Valstybės žinios, 2000. Nr. 77–2340.
9. Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių įstatymas. 1999 m. birželio 22 d. įstatymas VIII-1248. Valstybės žinios, 1999. Nr. 60–1948.
10. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių

dinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 straipsnių ir jos Ketvirtąjį protokolą 2 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 1995. Nr. 9–199.

11. Birmontienė T. Žmogaus teisių raida ir perspektyvos Lietuvoje. Teisinės valstybės link: Jurisprudencija. – Vilnius, 2000. T. 15(7).
12. Žmogaus teisė ir laisvės. Lietuvos Respublikos įstatymų ir 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos suderinamumo problemos. – Vilnius, 1995.
13. Vienos deklaracijos ir veiksmų programos, priimtų 1993 metais Pasaulinėje konferencijoje Žmogaus teisių klausimais, įgyvendinimas Lietuvoje. – Vilnius, 1998.
14. Piechowiak M. What are Human Rights? // An Introduction to the International Protection of Human Rights. A Textbook. Hanski R., Suksi M. Turku/Abo: Institute for Human Rights. 1999.
15. The Council of Europe and the Protection of Human Rights. – Strasbourg, 2000.
16. Mesonis G., Vaišvila A. Žmogaus teisių gintis. – Vilnius: LTA, 2000.
17. Rosas A., Scheinin M. Categories and Beneficiaries of Human Rights // An Introduction to the International Protection of Human Rights. A Textbook. Hanski R., Suksi M. Turku/Abo: Institute for Human Rights. 1999.
18. Drzewicki K. Internalization and Juridization of Human Rights // An Introduction to the International Protection of Human Rights. A Textbook. Hanski R., Suksi M. Turku/Abo: Institute for Human Rights. 1999.
19. Steiner H. J., Alston P. International Human Rights in Context. Law, Politics, Morals. Text and materials. Crawford J., ed. – Oxford University Press, 1996; Taylor C. Human Rights: the Legal Culture in UNESCO, Philosophical Foundations of Human Rights, 1986.
20. Taylor C. Human Rights: the Legal Culture in UNESCO, Philosophical Foundations of Human Rights, 1986.
21. Eide A. Economic, Social and Cultural Rights as Human Rights // Economic, Social and Cultural Rights. Eide A., Krause C., Rosas A., eds. – The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1995.
22. Sieghart P. The International Law of Human Rights. – Oxford University Press, 1992.
23. Human Rights in a Changing East/West Perspective. Rosas A., Helgensen J. – London: Pinter Publishers, 1990.
24. Sieghart P. The International Law of Human Rights. – Oxford University Press, 1992.
25. Steiner H. J., Alston P. International Human Rights in Context. Law, Politics, Morals. Text and materials. – Oxford University Press, 1996.
26. Pumputis A. Poreikių ir žmogaus teisių sistemos klausimu. Teisinės valstybės link: Jurisprudencija. – Vilnius: LTU, 2000. T. 15(7).
27. Buzan B. Žmonės, valstybės ir baimė. Tarptautinio saugumo studijos po šaltojo karo. – Vilnius, 1997.
28. Galtung J. Violence, Peace and Peace Research // Journal of Peace Research. 1969. Vol. 2.
29. Migdal J. S. Strong Societies and Weak States: State-society relations and state capacities in the Third World. – Princeton, NJ: Princeton University Press, 1988.
30. Buzan B. Žmonės, valstybės ir baimė. Tarptautinio saugumo studijos po šaltojo karo. – Vilnius, 1997.
31. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.

CATALOGUE OF HUMAN RIGHTS: LEGAL ACTUALITY OF THE REPUBLIC OF LITHUANIA AND THE EUROPEAN UNION

Dr. Saulė Vidrinskaitė

Mykolas Romeris University

Summary

The article is dedicated to analyse theoretical aspects of human rights and liberties. Human rights and liberties is a comprehensive system of values. These values are established by the national Constitution and leading legal acts. Human rights and liberties are established by the state's Constitution and described by the leading legal acts. International obligations of the state in the sphere of human rights and treaties guarantee level of there protection.

Nowadays reality is that Treaty establishing a Constitution for Europe is important to legal system of the Republic of Lithuania. The context of human rights is existing in constitutional environment. This Treaty was adopted by the Heads of State and Governments the Constitution is divided into parts, were one of them is the Union's Charter of Fundamental Rights.

The article deals with the system of human rights and values as well as with the standards established by the laws and international treaties in this sphere to respond to the needs and values of citizens and peoples.

The article is analysing the Charter of Fundamental Rights, solemnly proclaimed at the Nice European Council in December 2000, and has been incorporated into the European Constitution as Part II.

The article is devoted to the analysis of the definition of the human rights and liberties. This definition is presented according the legal acts of the Republic of Lithuania and the international obligations of the state as well as the legal norms of the Constitutional Treaty of Europe. The article deals with the descriptive, analytical research and normative methods. It is defined that existing diversity of human rights and liberties makes possible to classify them and to unite them to the catalogue. Human rights and liberties are recognised values and they are safeguarded by the fundamental principles. These principles guarantee the stability of the protection of human rights and liberties as well as development of them. The state and the person as two independent subjects are functioning on the basis of the legal status. The individual is obligated to realise the legal norms and has a rights to ask from the state to guarantee the certain level of protection of the civil, political and economical, social and cultural rights. The legal system, system of values and public order are needed for the implementation and protection of human rights and liberties.

The state and the human being are two subjects who are acting independently within the framework of their legal status. Individual should realise not only requirements of legal norms and he or she has a right to require that state would guarantee certain level of civil, political, economical, social and cultural rights implementation. The legal system, widely recognised opinion and international order are required for implementation of human rights.

Keywords: human rights and liberties, standards of human rights, catalogue of human rights, national system of human rights, levels of human rights protection.